

פרשת חיי שרה

הרב אמנון בזק

דמותה של רבקה

מוסריות ונעלות, שאינן מצויות אצל בנות הארץ. על פי זה ערך העבד את הניסיון, שתכליתו: לזהות אישה בעלת חסד במיוחד.³ מעניין הדבר, שתיאור דרך החסד של רבקה מקביל לתיאור דרכו של אברהם. העבד מבקש מהנערה "הגמיאיני נא מעט מים מפדך" (כ"ד, יז) – כמו שהציע אברהם לאורחיו: "קח נא מעט מים ורחצו רגליכם".⁴ וכאברהם, שאמר מעט ועשה הרבה בזריות – "וימרה אברהם האלה אלו שרה ויאמר מהרי שלש סאים קמה סלת... ואלו הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר רץ וטוב ויתן אל הנער וימרה לעשות אתו" (כ"ד, יח-יט) – כן רבקה: "ותמרה ותרד פדה... ותמרה ותער פדה אל השקת ותרחץ עוד אל הבאר לשאב" (כ"ד, יח-יט).⁵ הווה

א. מה יצא הדבר

מיוחדת רבקה מכל האבות והאימהות, שעליה לבדה ביארה התורה באריכות למה נבחרה להיות משורשי האומה הישראלית. לבחירה זו ביטוי מיוחד בסיפור המרכזי בפרשתנו (פרק כ"ד), שבו שילוב ייחודי בין שתי בחירות: מצד אחד, עבד אברהם הוא שמגדיר את התכונות הייחודיות הנדרשות מן האישה כדי שתהא ראויה ליצחק; מצד שני, ברי שאין התכונות הללו אלא אות שהבחירה היא מאת ה'. להנחה זו שותפים כל הצדדים בפרשה. כבר אברהם אומר לעבד שיזכה לעזרת שמים:¹

(ז) ה' א-להי השמים אשר לקחני מבית אבי ומאריך מולדתי ואשר דבר לי ואשר נשבע לי לאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת הוא ישלח מלאכו לפניך ולקחת אשה לבני משם:

גם העבד עצמו מדגיש כמה פעמים שהבחירה היא מאת ה', כגון:

(יד) והיה הנער אשר אמר אליה הטי נא כדך ואשתה ואמרה שתה וגם גמליך אשקה אתה הכחת לעבדך ליצחק...

(מח) ואקד ואשתחנה לה' ואברך את ה' א-להי אדני אברהם אשר הנחני בדרך אמת לקחת את בת אחי אדני לבנו:

ובסופו של דבר, גם משפחתה של רבקה מכריזה כך:

(נ) ויען לבן ובתואל ויאמרו מה יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או טוב: (נא) הנה רבקה לפניך קח ולך ותהי אשה לבן אדניך כאשר דבר ה':

אין ספק שהפרשה מבארת מדוע בחר ה' ברבקה. מידת החסד המאפיינת אותה בולטת כבר מעצם הרעיון שהעלה העבד, ומקבלת ביטוי מיוחד במסירות ובנדיבות שנהגה בו. עם זאת, עיון בפרשה מגלה עוד מעלות אחרות באופייה המיוחד של רבקה, המבארות אף הן את הבחירה בה.

ב. בין אברהם לרבקה

בתחילת הפרשה אברהם שולח את עבדו לחפש אישה לבנו. אין הוא מציין אילו תכונות רצונו למצוא בכלתו, אך מסתבר שמן הבקשה "לא תקח אשה לבני מבנות הפנעני" (פס' א) יכול העבד החכם² להסיק שצריכות להיות לה תכונות

1 כל הציטוטים בעיון זה הם מבראשית כ"ד, אלא אם כן צוין אחרת.

2 מפתיע הדבר שלאורך כל הסיפור התורה מעלימה את שמו של אחד מגיבוריו – הלוא הוא העבד הנאמן. כיצד יכול ספר בראשית לנקוב בשמן של עשרות דמויות שכמעט שאיננו יודעים עליהן דבר, מבני ברית

ומשאינם בני ברית (מאנוש, קינן וירד ועד זמרן ויקשן ועד ימואל וימין ואוהד), ודווקא דמות כה מרכזית בסיפור ארוך כל כך לא נזכרה בשמה! יתרה מזאת: כידוע, חז"ל (יומא כח ע"ב ועוד) זיהו את העבד עם אליעזר; והזיהוי מסתבר גם על דרך הפשט, שהרי אברהם עצמו כבר אמר "ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר" (ט"ו, ב), ובפרשתנו הוא פונה אל "עבדו זקן ביתו המשל בכל אשר לו" (כ"ד, ב). ובכן, מדוע השמיטה התורה את שמו של אליעזר?

דומה שהסיבה רמוזה בפרשה עצמה. כשהעבד מגיע לבית משפחת רבקה, הוא מסרב לאכול בטרם ימלא את שליחותו, ומציג עצמו: "עבד אברהם אנוכי" (פס' לד). לאורך כל הסיפור ניכרת מסירותו המלאה של העבד לאדונו, שאין בה כל נגיעה אישית. בין היתר מתבטאת מסירות זו בסימן שקבע העבד, מבלי שאברהם ציווהו על כך. השמטת שמו של העבד היא אפוא מעין 'אישור' של התורה שאכן מילא את שליחותו בשלמות.

3 בפשטות ראוי מעשהו של העבד לשבח, שהרי ניכרת בזה החשיבות שייחס לקיום תכונת החסד בנערה שתהיה אישה לבן אדונו. אך בפועל מצינו בזה גישות שונות. נאמר בגמרא במסכת חולין דף צה ע"ב: "כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול אינו נחש" (לסיפורו של יונתן בן שאול עיין ש"א י"ד). מה פשר הדברים? מן הרמב"ם (הלכות עבודה זרה פ"א ה"ד) נראה שהם אמורים לשלילה: "אין מנחשין כעכ"ם, שנאמר: 'לא תנחשו' (ויקרא י"ט, כו). כיצד הוא הנחש?... וכן המשים סימנים לעצמו: 'אם יארע לי כך וכך אעשה דבר פלוני, ואם לא יארע לי לא אעשה', כאליעזר עבד אברהם, וכן כל כיוצא בדברים האלו – הכל אסור; וכל העושה מעשה מפני דבר מדברים אלו לוקה". אבל הראב"ד השיג שם על הרמב"ם בחריפות רבה, וטען שכוונת הגמרא שנחש כגון זה מותר. והוסיף הכסף משנה שם: "שאליעזר יודע היה שלא היו מזווגין אשה ליצחק אלא הוגנת לו, לפיכך לקח סימן לעצמו, שאם תהא כל כך נאה במעשיה ושלמה במדותיה עד שכשיאמר לה 'הגמיאיני נא מעט מים', תשיבהו ברוח נדיבה 'גם גמליך אשקה' – אותה היא שהזמינו מן השמים ליצחק" (ועיין רש"י ותוספות על הסוגיה שם).

4 לפסוק זה יש הקבלה גם בפס' לב בפרשתנו: "ויבא האיש הביתה ויפתח הגמלים ויתן תבן ומספוא לגמלים ומים לרחץ רגליו ורגלי האנשים אשר אתו".

5 ודוק: רבקה נצרכה לרוץ ממקום למקום, כי במעיין לא היה כדי להשקות את העבד ואת עשרת גמליו, והיה עליה להביא מים ממאגר גדול יותר – הבאר, הרחוקה במקצת מן המעיין. כך עולה מרצף המקומות הנזכרים בסיפור. בתחילה חנה העבד עם הגמלים ליד הבאר: "ויבדך הגמלים מחוץ לעיר אל באר המים" (פס' יא), ומשם ראה מרחוק את רבקה יורדת אל המעיין: "ויתרד העינה ותמלא קדה ותעל" (פס' טז). ממקום מושבו ליד הבאר נדרש העבד לרוץ אל המעיין: "וירץ העבד לקראתה ויאמר הגמיאיני נא מעט מים מפדך" (פס' יז). לאחר שהשקתה אותו מים מהכד שמילאה מן המעיין, הציעה רבקה להשקות גם את גמליו. היא עירתה אל השקות

אישיות מיוחדת ונבדלת מן הסביבה האלילית השלילית כל כך.⁸

נראה שזיקה זו תסביר את התנהגותה של רבקה בשעה שפגשה, בסופו של הסיפור, את יצחק:

(סד) ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק ותפל מעל הגמל: (סה) ותאמר אל העבד מי האיש הלזה ההלך בשדה לקראתנו ויאמר העבד הוא אדני ותקח הצעיף ותתקס:

נפילה זו, מה טיבה? רש"י, רשב"ם וראב"ע פירשו שהיה זה מעשה יזום, שביטא צניעות מפניו של יצחק. ברם, דומה שהתגובה היזומה מופיעה רק בהמשך, כשלקחה רבקה את הצעיף והתכסתה בו. הנפילה נראית כתגובה ספונטנית לעצם דמותו של יצחק. כל חייה היו הלכי רוחה ומוסרה הפנימי זרים לסביבתה. עתה, בראותה פתאום את יצחק – דמות שנבנתה בבית אברהם, הבית שאליו הייתה שייכת באמת בשורש נשמתה – אחזה בה התרגשות גדולה, ומתוך התרגשותה נפלה מעל הגמל.

ג. שְׁתֵּה, אֲדָנִי

מכאן נעבור לעניין נוסף, המתגלה מדיוק עדין יותר בכתוב. כשהגיע לארם נהריים, הציב עבד אברהם את הסימן בלשון זו: "וְהָיָה הַנֶּעֱרָךְ אֲשֶׁר אָמַר אֵלַיָּה הַטִּי נָא כַדָּךְ וְאֶשְׁתֶּה וְאָמַרְהָ שְׁתֵּה וְגַם גְּמִלְיָךְ אֲשָׁקֶה אֹתָהּ הַכַּחֲתֶּה לְעֶבְדְּךָ לְיִצְחָק" (פס' טז). בלשון דומה תיאר את הסימן למשפחתה של רבקה בספרו להם את הקורות אותה: "וְאָבֵא הַיּוֹם אֶל הָעֵינַן וְאָמַר... וְהָיָה הָעֲלָמָה הַיְצֵאתָ לְשָׂאב וְאָמַרְתִּי אֵלַיָּה הַשְּׁקִינִי נָא מֵעַט מִיָּם מִכַּדָּךְ. וְאָמַרְהָ אֵלַי גַּם אֹתָהּ שְׁתֵּה וְגַם לְגְמִלְיָךְ אֲשָׁאֵב הוּא הָאִשָּׁה אֲשֶׁר הִכִּיחַ ה' לְבִנְיָ אֲדָנִי" (פס' מב-מד). וכך, לדבריו, אכן אירע באמת: "וְהִנֵּה רַבְקָה יָצְאת וְכַדָּה עַל שִׁכְמָהּ וְתַרְדּוּ הָעֵינָה וְתִשָּׂאֵב וְאָמַר אֵלַיָּה הַשְּׁקִינִי נָא. וְתִמְהַר וְתוֹרְדֵךְ כַּדָּה מֵעֲלֵיָהּ וְתִאמַר שְׁתֵּה וְגַם גְּמִלְיָךְ אֲשָׁקֶה וְאֶשְׁתֶּה וְגַם הַגְּמָלִים הַשְּׁקֵתָה" (פס' מה-מו).

ואולם, במציאות קרה דבר שונה במקצת: "וַיִּרְץ הָעֶבֶד לְקִרְאָתָהּ וַיֹּאמֶר הַגְּמִיאִינִי נָא מֵעַט מִיָּם מִכַּדָּךְ. וְתִאמַר שְׁתֵּה אֲדָנִי וְתִמְהַר וְתַרְדֵךְ עַל יָדָהּ וְתִשָּׁקֶהּ. וְתִכַּל לְהַשְׁקֶתָּהּ וְתִאמַר גַּם לְגְמִלְיָךְ אֲשָׁאֵב עַד אִם כָּלֹ לְשִׁתָּהּ. וְתִמְהַר וְתַעַר כַּדָּה אֶל הַשְּׁקֵת וְתַרְץ עוֹד אֶל הַבְּאֵר לְשָׂאֵב וְתִשָּׂאֵב לְכָל גְּמִלְיָךְ" (שם, יז-יח). לדברי העבד, רבקה השיבה כפי שציפה ממנה להשיב: "שְׁתֵּה וְגַם גְּמִלְיָךְ אֲשָׁקֶה". אך אליבא דאמת, רבקה פיצלה את דבריה: תחילה אמרה לעבד לשתות, ורק משסיימה להשקותו הציעה להשקות גם את הגמלים. ומדוע עשתה כן?

דומה שנגלית כאן עוד מעלה אחרת באישיותה המיוחדת של רבקה. לו ענתה רבקה לעבד כפי שציפה, "שְׁתֵּה וְגַם גְּמִלְיָךְ אֲשָׁקֶה", הייתה בכך משום פגיעה בעבד, שהוא נזכר

אומר, בתחום החסד דומה רבקה לאבי המשפחה – לאברהם.⁶

אבל הדמיון של רבקה לאברהם ניכר גם בדברים אחרים, המעצימים אף הם את דמותה. בתחילת הפרשה אברהם מבקש מעבדו: "כִּי אֶל אַרְצִי וְאֶל מוֹלְדֹתַי תֵּלֶךְ" (כ"ד, ד), וכאשר העבד מספר על כך למרחיו הוא מוסיף: "וַיִּשְׁבַּעֲנִי אֲדָנִי לֵאמֹר לֹא תִקַּח אִשָּׁה לְבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אֲנֹכִי יֹשֵׁב בְּאֶרְצוֹ. אִם לֹא אֶל בֵּית אָבִי תֵלֶךְ" (שם, לו-לח). מילים אלו רומזות, כמובן, לניסיון הראשון שנתנסה אברהם: "לָךְ לָךְ מֵאֶרְצְךָ וּמִמּוֹלְדֹתְךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ" (י"ב, א). כך אנו מודעים יותר לניסיון הקשה העומד בפני רבקה, הנדרשת לעזוב את משפחתה וללכת לבדה לאיש שלא ראתה מעודה, ולעוצמה שמאחרי הסכמתה הפשוטה והאמיצה "אֲלֶיךָ" (כ"ד, נח).

פרדתה של רבקה מעל משפחתה מזכירה במידת מה גם את עקדת יצחק. בשני הסיפורים נדרש ניתוק מוחלט בין האב לבין בנו או בתו. אברהם, שצווה על ניתוק קיצוני – להעלות את בנו לעולה – עושה זאת בזריזות: "וַיִּשְׁכַּם אֲבִרְהָם בַּבֶּקֶר" (כ"ב, ג). לבן ובתואל נדרשים אף הם לניתוק, אלא שהמקרא רומז כי משכו את לבם הכסף והזהב שהביא עמו העבד ("וַיְהִי כִּרְאֵת אֶת הַנְּזָם וְאֶת הַצְּמָדִים עַל יְדֵי אַחֲתוֹ" [כ"ד, ט];⁷ אף על פי כן הם מבקשים לעכב את הביצוע: "וַיִּקְוֹמוּ בַּבֶּקֶר וַיֹּאמְרוּ שְׁלַחֲנִי לְאֲדָנִי. וַיֹּאמֶר אַחִיָּה וְאָמַר תִּשָּׁב הַנֶּעֱרָךְ אֲתָנוּ יָמִים אוֹ עֶשׂוֹר אַחַר תֵּלֶךְ" (שם, נד-נה). אבל רבקה מוכנה לצאת לדרך מיד. אשר על כן היא מתברכת מפי משפחתה: "וַיִּירֶשׁ זֶרְעֶךָ אֶת שַׁעַר שַׁנְאִיו" (שם, ס) – בדומה לברכה שהתברך אברהם לאחר העקדה: "וַיִּירֶשׁ זֶרְעֶךָ אֶת שַׁעַר אֵיבָיו" (כ"ב, יז).

אברהם חי בסביבה אלילית, ומתוכה נבחר: "בְּעֵבֶר הַנְּהָר וַיִּשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם תָּרַח אָבִי אֲבִרְהָם וְאָבִי נַחוֹר וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים. וְאָקַח אֶת אָבִיכֶם אֶת אֲבִרְהָם מֵעֵבֶר הַנְּהָר" (יהושע כ"ד, ב-ג). רבקה חיה באותה סביבה בדיוק, עם כל תחלואיה. כאברהם ידעה אף היא לשמור על דרכי צדקה וחסד, וכשהגיעה העת – להיענות לקריאה ללכת לארץ ה'. ההקבלה לאברהם מדגישה אפוא גם את הכושר לפתח

6 את המים שנותרו בכד, ואז החלה לרוץ – כמה פעמים, מן הסתם – ולמלא מים מן הבאר: "וְתִמְהַר וְתַעַר כַּדָּה אֶל הַשְּׁקֵת וְתַרְץ עוֹד אֶל הַבְּאֵר לְשָׂאֵב וְתִשָּׂאֵב לְכָל גְּמִלְיָךְ" (פס' כ). להערכת התנדבותה של רבקה להשקות גם את הגמלים יש להוסיף אפוא גם את הנכונות להתאמץ לרוץ הלוך ושוב בין הבאר ובין השוקת. תודתי נתונה לר' נריה קליין נ"י, שהסב את תשומת לבי להבחנה בין המילים "באר" ו"עין".

7 נדיבותה של רבקה ניכרת בדבר נוסף. העבד שואל את רבקה: "בֵּית מִי אַתָּה? הַיָּדִי נָא לִי הַיֵּשׁ בֵּית אָבִיךָ מִקּוֹם לָנוּ לָלוֹךְ?" (פס' כג). ורבקה משיבה יותר ממה ששאל: "וְתִאמַר אֵלָיו בֵּית בְּתוּאֵל אֲנֹכִי בֵּן מִלְכָּה אֲשֶׁר יָלְדָה לְנַחוֹר. וְתִאמַר אֵלָיו גַּם תָּבֵן גַּם מִסְפּוֹ רַב עֲמָנוּ גַּם מִקּוֹם לָלוֹךְ" (פס' כד-כה) – לא רק מקום ללון יש אצלנו, אלא מובטחים לך גם תבן ומספוא לגמליך.

8 כך משתמע גם מהרחבתו הניכרת של העבד בפס' לה: "וְהוּא בִרְךָ אֶת אֲדָנִי מְאֹד וַיִּגְדַּל וַיִּתֵּן לוֹ צֶאֱן וְבָקָר וְכֶסֶף וְזָהָב וַעֲבָדָם וַשְּׁפָחָת וְגַמְלִים וְחֲמָרִים". מסתבר שהעבד כבר הבין עם מי יש לו עסק, וכיוון את דבריו ללבם של השומעים.

8 שמו של אברהם נזכר בפרשה 14 פעמים, ושמה של רבקה – 13. מאחר שהשמיטה התורה את שמו של העבד מן הסיפור, נותרו אברהם ורבקה שתי הדמויות המרכזיות בו, הם שאין הוא מתאר כל מפגש ביניהן.

בכפיפה אחת עם הגמלים. אבל רבקה נהגה בו כבוד. 23 פעמים בסיפורנו משתמש העבד המסור במילה 'אדון' בנטיות שונות – וכוונתו, כמובן, לאברהם. רק פעם אחת מוסבת מילה זו לא על אברהם, כי אם על העבד עצמו – בדבריה של רבקה אליו: "שְׁתֵּה, אֲדֹנָי". הכבוד והעדינות שנהגה רבקה בעבד הביאוה לסיים תחילה את העיסוק בצרכיו, ורק לאחר מכן לפנות לגמליו.⁹

העבד, מכל מקום, לא נתן כנראה את דעתו לכל זה, ובתארו את מעשיה של רבקה חזר על מה שציפה לו מראש, ולא עמד על השינוי הקטן שנהגה רבקה כלפיו.

9 אמנם למרות ההבחנה שהבחינה בין העבד לגמליו, בבואה להשקות את הגמלים לא פחתה מסירותה, והשקאתם מנוסחת בלשון דומה להשקאת העבד: "וּתְמָהָר וְתָרְדַּךְ כְּדָה עַל יְדָה... וְתְמָהָר וְתַעֲרַר כְּדָה אֶל הַשְּׁקָת...".